

Səlimova Fidan Samir qızı¹¹**DİLİN YARANMASI VƏ İNKİŞAFI İLƏ BAĞLI BƏZİ MÜLAHİZƏLƏR**

Dilin bir ünsiyyət vasitəsi kimi nə vaxt və necə yaranması, formalaşması və daim inkişafda olması olduqca mütəmalmi və mürəkkəb problemdir. Ta qədim dövrlərdən dilin necə yaranması ilə bağlı müxtəlif fikirlər söylənilmiş, müxtəlif nəzəriyyələr ilmi sürülmüşdür.

Dilin yaranması ilə bağlı müasir nəzəriyyələrin əsasını Qədim Yunan filosofları qoymuşlar. Dilin mənşəyinə, yaranmasına baxışlarına görə onlar iki elmi elmi məktəbə («füsey» tərəfdarları və «tesey» tərəfdarları) bölünürdülər. «Füsey» nəzəriyyəsi dilin («təbii» səciyyəli olduğunda ısrarlı olub, onun yaranması və strukturunu bioloji qanunauyğunluqlarla izah edir. Əşyaların adlarının təbii mənşəyi tərəfdarları hesab edirdilər ki, adlar təbiətdən gəlir, çünki ilk səs-lər adların uyğun gəldiyi əşyalara müvafiqdir. Adlar əşyaların kölgəsi və ya əksidir. Əşyaları adlandıran təbiətin yaratdığı düzün ad tapmalıdır, bu alınması, deməli o yalnız səs-küy salır. «Tesey» nəzəriyyəsi tərəfdarları bildirdirdilər ki, dil şərhi olub, əşyaların mahiyyəti ilə bağlı deyil və deməli, sündir, yəni cəmiyyətdə düşünülmüş şəkildə yaradılmışdır. Bu isə o deməkdir ki, ADLAR insanlar arasında razılaşma əsasında yaranırlar. Onlar əşya ilə onun adı arasında ki çoxsaylı uyğunsuzluqlara diqqət yetirir və onları nəzərə çarpdırırlar. Belə ki, sözlərin bir neçə mənası olur, eyni bir anlayış bir neçə sözlə bildirilir. Əgər adlar təbiətinə görə verilsəydi, onların insanlar tərəfindən dəyişdirilməsi qeyri-mümkün olardı.

Səs təqlidi nəzəriyyəsi «stoiklərdən» gəlir və onun XIX və hətta XX əsrdə də davamçıları olmuşdur. Qədim Yunan filosofu Demokrit, İspan filosofu və alimi H.Leybnis, Amerika dilçisi U.İtini və b. bu nəzəriyyənin tərəfdarları olmuşdular. Nəzəriyyənin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, «dilsiz insan» təbiətin sözlərini eşidəndə (suyun şıltısı, yarpaqların xışıltısı, quşların cəhəci və s.) öz nitq aparatının köməkliliyi ilə onları canlandırmağa çalışmış. Həqiqətən də istənilən dildə müəyyən sayda səs təqlidi sözləri və onlardan törəyən sözlər var, amma onların sayı, birincisi, olduqca məhduddur və ikincisi isə, səslənənə təqlid etmək olar, bəs səsiz əşyalar (daş, ev və s.) necə adlandırılmalıdır? Dildə səs təqlidi sözlərin olduğunu inkar etmək olmaz, lakin dilin bu kimi mexaniki yolla yarandığını düşünmək yanlış olardı. Dil insanda təfəkkürlə birgə yaranıb inkişaf edir. Müşahidələr göstərir ki, səs təqlidi sözlər daha primitiv xalqların dilinə nisbətən, müasir, inkişaf etmiş dillərdə daha çoxdur. Bu onunla izah olunur ki, «səs təqlidi» üçün nitq aparatından mükəmməl istifadə etmək lazımdır, ibtidai insanda isə belə inkişaf etmiş boğaz olmayıb.

Qədim dövrlərdən başlayaraq bu günə qədər sözügedən problemin öyrənilməsinə baxışlar əsas etibarilə ciddi dəyişikliklərə uğramayıb və qarşıda duran suallar (Dil nə vaxt və necə yaranıb? Onun inkişafı tədricən gedib, yoxsa o, birdən, hazır vəziyyətdə «verilib»? və s.) hələ də birmənalı cavablandırılmayıb. Bir şeyi tam əminliklə demək olar: bu problemi sifət linqvistikada daxilində həll etmək mümkün deyil. Problemin həllinə bir sıra elmçilər (tarix, fəlsəfə, geologiya, antropologiya, biologiya, semiotika) birca səyi nəticəsində yaxınlaşmaq olar. Məsələyə yalnız kompleks yanaşmaqla məqsədə çatmaq mümkün ola bilər. Bu yanaşmada dili insanın, cəmiyyətin və şüurun yaranmasından təcrid olunmuş şəkildə nəzərdən keçirmək olmaz, çünki onlar sıx vəhdətdə inkişaf edib formalaşmışdır və birini digərlərinə istinad etmədən anlamaq, izah etmək mümkün deyil.

Bəs dil nədir?

1) Dil ünsiyyət vasitəsidir və bu ünsiyyət yalnız bilavasitə nitq prosesi ilə məhduddur. İnsanlar bir-biri ilə münasibətlərə girir, ünsiyyət aparır, biliklərini və ya belə deyək, bildiklərini son nəticədə nəsilədən nəsilə ötürür və bu yolla nəsilər arasında «ünsiyyət gedir», insan və onun zehni aparatı inkişaf edir, təkmilləşir.

2) Dil dedikdə müəyyən kod, işarələr sistemi və onların işlədilmə qaydaları başa düşülür. Bu sistemə müxtəlif səciyyəli: fonetik (səslər, intonasıya), morfoloji (sözün tərkib hissələri: kök, şəkilçi və s.), leksik (sözlər və onların mənalı), sintaksik (cümle) - vahidlər daxildir. Bu vahidlər qrammatika və lügətlərdə təsvir olunur.

Nitq isə insanların dil kodundan, işarə sistemindən istifadə üzrə fəaliyyətdir; nitq – fəaliyyətdə olan dildir, yəni dil nitqə realizə olunur. Nitqdə dil vahidləri sonsuz sayda müxtəlif kombinasiyalara girirlər. Nitq həmişə zamanda mövcud olur, o, danışanın xüsusiyyətlərini əks etdirir, kontekstdən və ünsiyyət situasiyasından asılı olur.

Dilin necə yaranmasına tarixən iki baxış olub:

1) dil müəyyən yaradıcı qüvvə tərəfindən süni surətdə yaradılıb;

2) dil təbii yolla yaranıb.

Birinci baxış dini görüşlərlə bağlıdır. Hesab olunur ki, dünyadakı hər şey Allah tərəfindən yaradılıb və onun iradəsinə tabedir. Dili də insanlara YARADAN verir.

Digər baxışa görə dil tədricən nitq aparatının formalaşması, duyğu orqanları və beyinin inkişafı nəticəsində təkamül yolu ilə yaranıb.

Nə qədər qəribə görünsə də, indi də dilin insana bir anda, ani olaraq ali qüvvələr tərəfindən verildiyi fikri səslənməkdədir. Bu qəribəlik yalnız ilk nəzərdən belədir. Amma...

Elmi axtarışlar göstərir ki, müasir insan, homo sapiens təxminən 40 min il əvvəl meydana gəlmişdir. Ondən əvvəl nə olduğunun dərinliyinə və təfərrüatlarına vaxt yoxdur. Bircə onu qeyd edə ki, milyon illər tarixi olan canlı aləmin nümayəndələrinin heç birində insanda olduğu kimi kamill nitq aparatı yaranmayıb və yoxdur. Buna görə də qısa məqalə həddüdlərinə dərinə gedib, insanın nitq aparatının necə formalaşdığına dərinliklərinə vaxt yoxdur. Bircə şeyi qeyd etmək lazımdır ki, homo sapiensə yaxın varlıqlar – onurğalı canlılar arasında yalnız insan ağız

¹¹ ADU, Müəllim, Fil. f. d.

və burun vasitəsilə **eyni zamanda** nəfəs alır, yerdə qalanlarında ağız və burun boşluqları arasında bağlama aparatı var, yəni bütün oruqgahlar eyni zamanda həm nəfəs ala, həm də qida qəbul edə bilərlər. Bu iki proses eyni zamanda gedəndə burun və ağız boşluqları arasındakı keçid bağlanır. İnsanda isə bu mümkün deyil. Bunun özünü Darvinin nəzəriyyəsinə sual altına qoyur. Yer kürəsində canlıların yarandığı vaxtdan keçən milyon illər ərzində bu kimi fizioloji xüsusiyyətlərə malik başqa canlıların meydana gəlməməsi insanın özünün dünyə tarixində müstəsna yerinin olduğunu və nitqin insana fəvqəladə qüvvələr tərəfindən verildiyi fikrini inkar etməyə imkan vermir.

Çox güman, dilin inkişafı hominoidlərinin davranışını izah etmək, öncədən görmək və nəzarətdə saxlanılacaq irəli gələn koqnitiv inkişafı birgə gedib [8].

N.Xomskinin fərziyyəsinə görə, dil insana anadangəlmə verilir və insanın beynində Universal Qrammatika mövcuddur [6; 7; 2]. O hesab edir ki, dilin adaptiv mənası təfəkkürü təmin etməkdən ibarətdir. «Dil sözün həqiqi mənasında kommunikasiya sistemi hesab olunur. Bu sistem fikirləri ifadə etmək üçündür, yəni tamam başqa şeydir. Onan, əlbəttə, kommunikasiya üçün istifadə etmək olar... Lakin kommunikasiya bu terminin heç bir mənasında dilin əsas funksiyası deyil» [4, s.114]

Dilin yaranması haqqındakı ən qeyri-adi fərziyyəni T.Dikon irəli sürmüşdür [5]. Onun fikrincə, dil insan beynini ələ keçirmiş parazit kimi bir şeydir: bir fərdəndə digərinə ötürülür, hər konkret fərdə az da olsa özəl xüsusiyyətlərə malikdir və s.

Tədqiqatçıların çoxu hesab edir ki, dil birinci növbədə sosial hadisədir, yəni o məhz ictimai canlılarda yaranır.

Yenə də qayıdaq ilkin suala: bəs dil necə yaranmışdır?

Hazırda yer üzündə dilin erkən inkişaf mərhələsini özündə əks etdirən bir dil də yoxdur. Müxtəlif elmlərin verilənləri əsasında bu barədə mülahizələr yürütmək olar, lakin tam həqiqəti, dilin yaranma mənzərəsini olduğu kimi müəyyənləşdirmək mümkün deyil. İstənilən fərziyyə, ehtimal yalnız qismində həyata az uyğun ola bilər. Məsələn, paleontologiya insanın, bir bioloji varlıq kimi, necə yaranmasını öyrənir; arxeologiya əmək alətlərinin qalıqları əsasında insanların sürünün inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirməyə çalışır; neyrofiziologiya və neyropsixologiya beynin hansı hissələrinin əvvəl, hansı hissələrinin daha sonra inkişaf etdiyini müəyyənləşdirir. Lakin bu yanaşmaların heç biri tam mənzərəni yara da bilmir.

Dilin yaranması və onun cəmiyyətdə rolu probleminə İ.Gerder böyük diqqət yetirirdi. «Dilin yaranması haqqında» əsərində [1] o, dilin meydana gəlməsini təbii dillər əsasında izah etməyə çalışır. İnsan, canlı varlıq kimi, təbiətin qanunauyğunluqlarına tabedir, amma heyvan qismində təbiətdə həyata az uyğundur. Onu məhv etməkdən yalnız «sürü» xilas edir. O, sağ qalma işində insana heyvanları üstələməyə imkan verir. Şüurluluq insanlar arasında ictimai əlaqələrlə birgə öz əksini dildə tapır. Fikir, cəmiyyət dil vəhdətində xüsusi insan həyatı forması olur və Gerderə görə, insan mədəniyyətinə bərabərdir. Dilin tarixi formalaşması və inkişafını o, mədəniyyətin müxtəlif mədəniyyətlərin varisliyindən keçən sensuz inkişaf prosesi hesab edir.

Deməli, dil sürünün aləti, insanları birləşdirmək, onların öz aralarında ünsiyyət vasitəsidir.

Dilin öyrənilməsində XIX əsrin böyük alimi A.A.Potebnyanın xidmətləri böyükdür. Dili o, mədəniyyətin, xalqın mənavi həyatının komponenti kimi nəzərdən keçirirdi. Onun aynələr, miflərə, slavyanların xalq mahnılarına marağı da bundan irəli gəlir. O hesab edirdi ki, bunlarda dil müxtəlif formalarda realizə olunur, onda xalqın ruhu təzahür edir. A.Potebnya rus və ukraynların innanc və adətlərini diqqətlə öyrənir, başqa slavyan xalqlarının mədəniyyətləri ilə müqayisə edirdi.

A.A.Potebnya dilin təfəkkürlə əlaqəsi ilə ciddi maraqlanırdı. Bu problemə həsr olunmuş «Fikir və dil» [3] əsərində o, bir sıra orijinal və dərin nəzəri müddəalar irəli sürmüşdü. O, sözün materiyası və formasının üzvi vəhdətindən yazır, poetik (Obrazlı. Simvolik) və nəsr təfəkkür tiplərini fərqləndirir. Təfəkkürün inkişafı ilə alim dilin təkamülünü də əlaqələndirir. O, dilin yaranmasının ümumi məsələləri, tarixi inkişafın gedişində onun yenilənmə prosesləri üzərində düşündürdü.

A.A.Potebnyanın dövründə dilin öyrənilməsinə «atomar» yanaşma üstünlük təşkil edirdi, yəni hər bir dil hadisəsi ayrı-ayrılıqda, başqalardan qoparılarq və dilin ümumi inkişafından kənarında nəzərdən keçirilirdi. Buna görə də alimin dil tarixindəki bu və ya digər hadisənin başqaları ilə əlaqədə və münasibətdə öyrənilməsinə vacibliyi haqqında fikri öz dövrü üçün inqilabi idi.

Bir çox başqa mütəfəkkirlər kimi. A.Potebnya da dil və mədəniyyətin əsas təyinatını dünya və onda insanların münasibətinin humanistləşdirilməsində görürdü.

Dil müxtəlif formalarda mövcuddur. Bunlardan dialekt, sosial dialekt (peşə dili, jarqon, arqo və s.), loru dili, ədəbi dili göstərmək olar. Aydın ki, dillərin bu kimi fərqləndirilməsi və qruplaşdırılması şərtidir, çünki çox nadir hallarda konkret qrupa aid edilən «dil» (dil vahidləri deyil, onların köməkliyi ilə formalaşan nitq) yalnız bu qrupa aid olan vahidlərdən yaranır. Həmin qruplar əslində ümumxalq dilinin bütün zənginliyindən istifadə edə bilər və edir də, lakin müəyyən «qrupdan» danışıqda, həmin nitqdə istifadə edilən dil vahidlərinin (fonetik, leksik, qrammatik, sintaksik) bir qisminin üstünlük təşkil etməsi nəzərdə tutulur.

Qısaca desək, dialekt leksikası müəyyən bölgədə işlədilan və başqa bölgələrdə təsadüf edilməyən dil vahidləridir.

Daha böyük qrupu sosial dialektlər (peşə nitqi) təşkil edir və bura əsasən müəyyən peşə sahiblərinin işlədikləri terminlər daxildir. Digər tərəfdən bura həm də işlədilmə dairəsini nəzərə alaraq jarqon və arqolan da daxil etmək olar. Bu qrupa bəzi mütəxəssislər slenqlər də aid edirlər. Lakin ingilis dil mühitində slenqlər özünəməxsus yer tutur və bu ayrıca tədqiqatın obyektinə ola bilər.

Ən böyük qrup loru dilidir. Loru dili ədəbi dil normalarının pozulduğu nitqdır, bu isə o deməkdir ki, bu dil əsasən şifahi formada yaranan və istifadə edilən nitqdır.

Loru dili həm ədəbi-dildən, həm də dialektdən fərqlənir və bir sıra tipik xüsusiyyətlərə malikdir. Dialektdən fərqli olaraq loru dili konkret bir bölgə, ərazi ilə bağlı deyil. Onun, ədəbi dil kimi, müəyyən dəqiq müəyyənləşdirilmiş normaları yoxdur.

Ədəbi dil rəsmi-işgüzar sənədlərin, təhsilin, elmin publisistikasının, bədii ədəbiyyatın, sözlərlə ifadə olunan mədəniyyətin dilidir. Bu dilin əsas göstəricisi onun müəyyən normalara tabe olmasındadır. Ədəbi dilin öyrənilməsi xalqın ədəbiyyatı, dilinin tarixi, mədəniyyətinin tarixinin öyrənilməsi ilə bağlıdır.

Milli ədəbi dilin əsas əlamətləri ümumxalq olması və normativliyidir. Norma anlayışı milli dilin, həm yazılı, həm də şifahi formada, ən ümdə xüsusiyyətidir. Dil norması, qısaca desək, müəyyən cəmiyyətdə və müəyyən dövrdə «qəbul olunması» necə danışmaq və necə yazmaq qaydalarıdır. Norma ədəbi dilin bütövlüyü və ümumanlaşmış olmasının keşiyində durur. Dil normaları kimsə tərəfindən uyduurulmur, mədəni insanların çoxsərlilik dil praktikası prosesində obyektiv formalaşır. Normalar tarixən dəyişən olsalar da, onlar çox ləng dəyişirlər. İnkişaf etmiş ədəbi dillərdə norma bir çox onilliklər ərzində sabit qalır və dəyişikliklər baş verdikdə, dilin əsası, əsas xüsusiyyətləri dəyişilmir. Məsələn, dilin lüğət tərkibinə yeni leksik vahidlər daxil olur, müəyyən vahidlər istifadədən qalıb, passiv lüğət tərkibinə keçir, lakin morfoloji və sintaksik normalarda tarixən qısa müddətdə inqilabi dəyişikliklər mümkün deyil. Məsələn, Azərbaycan dilində, xüsusilə də ingilis dilində cümlədə söz sırası ciddi dəyişikliklərə son yüzilliklərdə ciddi dəyişikliklərə uğramayıb və bu istiqamətdə normalar sabitliyini saxlayır.

Norma, belə demək mümkündürsə, müəyyən süzgəc rolunu oynayır: ədəbi istifadəyə canlı xalq dilindən ən parlaq, dəqiq, ifadəli olanı buraxır, təsadüfi, ifadəli olmayanı buraxır. Norma olmasa, əbədi dil mövcud ola bilməzdi. Ədəbi dil dialekt və loru dillə qarşıdır. Bu isə o deməkdir ki, ədəbi dilin əsas funksiyası itirildirdi. Bu, mədəni funksiyadır.

Dillər yayılma arealına görə də bir-birindən fərqlənir. Dil var ki, ondan cəmiyyəti min və ya hətta yüz adam istifadə edir. Hazırda dünyada 7000 yaxın dil olsa da, bunlardan yalnız bir neçəsi geniş istifadə olunur və onları dünya dilləri adlandırırlar. Dünya dilləri bəzi daha çox yayılmış dillər olub, dilin əzəli doğma olduğu ərazidən kənarında müxtəlif xalqların işlədikləri dillərdir. Bu dillərin funksiyaları millətin dahiyyəti ilə məhdudlaşır və beynəlxalq aləmdə müxtəlif sahələri – diplomatiya, dünya ticarəti, turizm, qlobal kommunikasiya sistemlərini (teleqraf, radioteleqraf, internet və s.) əhatələyirlər. Onlar BMT-nin və digər beynəlxalq təşkilatların və tədbirlərin işçi dilləri kimi qəbul olunurlar (ingilis, ərəb, ispan, rus, fransız, çin dilləri).

Minlərlə mövcud milli dillər arasında yeganə ümumi cəhət onların ünsiyyət vasitəsi olması və müəyyən qaydalara tabe olaraq nitq yaradılmasına işlədilməsidir. Dillər arasında bütün səviyələrdə ciddi fərqlərin olması, eyni bir şeyin hər dildə öz ADININ olması qısaca səsləndirdiyimiz baxışların, fərziyyələrin heç birini mütləq həqiqət kimi qəbul etməyə əsas vermir.

Hazırda dünyada neçə min təbii dil var. Onların hər biri xalqın fəxri, milli identikliyinə göstəricisidir. Bununla belə, hazırkı dövrdə sını dillərin yaradılmasına ciddi çəhdərlər olunub onlardan müəyyən sahələrdə istifadə olunur. Bunlar müəyyən plan üzrə yaradılmış xüsusi dillərdir, məsələn, EHM-nin dili, kompüter dili.

Köməkçi beynəlxalq dillər də var. Məsələn esperanto. O, asan qəranılır və artıq demək olar ki, təbii dillər kimi inkişaf edir. Həmin dildə cəmiyyəti 16 əsas qrammatik qayda və ismin 2 halı (adlıq və təsirlik) var. Qaydalardan istisnalar yoxdur, vurğu həmişə axıncı hecaya düşür. Lüğət tərkibi əsasən beynəlmillədir. Bu misallar dilin unifikasiya edilməsinə, bəsitləşdirilməsinə misaldır. Bu sını dillər informasiya çatdırılmasına, çatdırılmasına qavranılmasına xidmət edə bilər, lakin canlı insanın hiss-həyəcanlarını, fikirlərini tam çatdırma bilməz. Bu baxımdan dilin «mürəkkəbdən primitivə» doğru inkişafının təmsalında dilin necə yarandığını, inkişaf etdiyini öyrənmək mümkün deyil.

Bir onu tam əminliklə demək olar ki, dil prosesləri etnosun inkişafı ilə sıx bağlıdır. Etnosun bu kimi əlamətlərini fərqləndirmək olar: bioloji (irqi birlik, mənşə ümumiliyi); coğrafi (ərazi eyniliyi, iqlim xüsusiyyətləri); mədəni (maddi və mədəni mədəniyyət, dil); psixoloji (psixoloji vəziyyətin özəlliyi, etnik özünüdərk); sosial (sosial-iqtisadi və sosial-siyasi həyatın, ailə münasibətlərinin xüsusiyyətləri). Etnik əlamətlərdən ikisi nisbətən sabitdir. Bunlar etnik dil və etnik özünüdərkdir.

Bir onu tam əminliklə demək olar ki, dil prosesləri etnosun inkişafı ilə sıx bağlıdır. Etnosun bu kimi əlamətlərini fərqləndirmək olar: bioloji (irqi birlik, mənşə ümumiliyi); coğrafi (ərazi eyniliyi, iqlim xüsusiyyətləri); mədəni (maddi və mədəni mədəniyyət, dil); psixoloji (psixoloji vəziyyətin özəlliyi, etnik özünüdərk); sosial (sosial-iqtisadi və sosial-siyasi həyatın, ailə münasibətlərinin xüsusiyyətləri). Etnik əlamətlərdən ikisi nisbətən sabitdir. Bunlar etnik dil və etnik özünüdərkdir.

Dil yalnız etnosun əsas əlamətlərindən biri deyil, həm də etnik özünüdərk formalaşdırıcı amildir.

Real həyatda etnoslar daim bir-biri ilə əlaqədədirlər. Bu qarşılıqlı əlaqə, yəni eyni məkanda müxtəlif dillərin işlədilməsi nəticəsində ikidillilik (və ya çoxdillilik) formalaşır.

Dil birliyi etnik əlamətlərdən ən vacibi, həmçinin etnosu formalaşdırıcı şərt hesab olunur.

Cəmiyyət inkişaf etdikcə bir etnosu dili başqalardan fərqləndirir. Bəzən kütləvi bilincə qaynaqlı yaranır və ya etnosun bir qismini başqa dillə keçir.

Etnoslara başqa etnik birliklərin dillərindən istifadə etməsinin müxtəlif variantları ola bilər. Məsələn, xalqın çoxu geniş yayılmış dillərin birindən (ingilis, ispan, fransız və s.) istifadə edir. Bir xalqın yaratdığı dil digər xalqlar tərəfindən istifadə olunur, amma bu zaman həmin dilə müəyyən spesifik əlamətlər əlavə edilir.

Etnoslara dil səviyyəsində qarşılıqlı əlaqəsinin ən geniş yayılmış variantı etnosun bir qisminin başqa dillə keçməsidir. Bəzi etnoslar başqa dillə keçdikdə öz etnik özünüdərkini saxlayırlar. Elə xalqlar var ki, öz dillərini olmasa da, geniş ərazilərə səpilmələrinə baxmayaraq, başqa etnik mühitlərdə itməyib, öz doğma dillərini saxlaya bilərlər (məsələn, qaraxqlar).

Etnosun bir hissəsinin başqa milli dilə keçməsi kütləvi ikidilliyin yaranması yolu ilə baş verir. O yalnız

müvəqqəti hadisə kimi deyil, həm də sabit ümumi hadisə ola bilər. Bu halda etnosun əsas hissəsi daxili ünsiyyətdə doğma dildən istifadə edir, beynəlxalq ünsiyyətdə isə ikinci dilə müraciət edir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bu olduqca mürəkkəb və uzunmüddətli hadisə kimi də nəzərdən keçirilə bilər. Və bu zaman əhalinin müxtəlif təbəqələri arasında dil fəallığı fərqli olur...

Bununla belə elə xalqlar var ki, onlar üçün ikidillilik və ya üçdillilik kütləvi hadisədir. Bu dillər cəmiyyət həyatının bütün sahələrində istifadə olunur. Buna misal İsveçrəlilər və Lyuksemburqlular ola bilər.

Beləliklə, dil etnosun əsas əlamətlərindən biri kimi çıxış edir. O, düşünmə hadisəsi və kommunikasiya vasitəsidir. Etnik birliyin yaranmasında onun rolu böyükdür. O, etnogenizin mexanizmlərindən biri və nəsilər arasında əlaqələndirici qismində çıxış edir. Etnos inkişaf etdikcə dil də inkişaf edir və etnosun əsas əlamətinə çevrilir.

Ədəbiyyat

1. Гердер И.Г. Трактат о происхождении языка. - М.: ЛКИ, 2007.
2. Пиннер С. Язык как институт. — М.: УРСС, 2004.
3. Потебня А.А. Мысль и язык. / <https://mybiblioteka.su/9-4312.html>
4. Хомский Н. О природе и языке. — М.: КомКнига, 2005.
5. Christiansen, Chater 2008 - Christiansen M.H., Chater N. *Language as shaped by the brain // Behavioral and brain sciences.* — 2008. — Vol. 31. — P. 489–558
6. Hauser M.D., Chomsky N., Fitch W.T. *The faculty of language: What is it, who has it, and how did it evolve? // Science.* — 2002. — Vol. 298. — P. 1569–1579;
7. Hauser M.D., Fitch W.T. *What are the uniquely human components of the language faculty? // Language evolution / Ed. by Christiansen M.H., Kirby S.* — Oxford: Oxford Univ. Press, 2003. — P. 158–181.
8. Tomasello M. *The cultural origins of human cognition.* — Cambridge, MA: Harvard Univ. Press, 1999

Açar sözlər: Dil, dilin yaranması, təbii dil, sını dil, təfəkkür, nitq.

Ключевые слова: Язык, происхождение языка, естественный язык, искусственный язык, мышление, речь.

Key words: language, origin of language, natural language, artificial language, thinking, speech.

Резюме

Некоторые суждения о происхождении и развитии языка

О происхождении языка, как средства коммуникации, идут споры с древнейших времен. Еще в Древней Греции возникли целые школы, отстаивающие противоположные взгляды на данный вопрос, которые впоследствии находили своих сторонников и дальнейшее развитие. Несмотря на пристальное внимание ученых к вопросу о происхождении языка, этот вопрос все еще не нашел свое разрешение. А это говорит о сложности проблемы и невозможности решить его в рамках одной научной дисциплины.

Исторически к происхождению языка было два подхода: 1) язык создан искусственно некой силой и 2) язык возник естественно. Все имеющиеся к настоящему моменту взгляды на проблему в той или иной мере перекликаются с этими двумя. Современный человек возник приблизительно 40 тысяч лет назад и у него уникальный речевой аппарат, которого нет ни у одного другого живого существа. При этом в мире тысячи языков, они отличаются друг от друга и лексическим составом, и звуковым рядом, морфологией, синтаксисом. Могли ли все они возникнуть друг по отдельности и так развиться между собой? Ясно одно: каждый национальный язык уникален сам по себе, играет важную роль в формировании национального самосознания каждого этноса.

Summary

Some opinions about the origin and development of the language

Since ancient times there have been disputes about the origin of the language, as the unit of communication. Yet, in Ancient Greece appeared entire schools defending opposite ourlooks on the given issues, which afterwards gained their ground and further development.

Despite the scientists' close attention to the issue about the origin of the language, this issue hasn't found its resolution. This indicates the complexity of the problem and impossibility of solving it in the frame of one scientific discipline.

Historically there were two approaches to the origin of the language: 1) the language was created artificially by a certain force; 2) the language was created naturally. All views to these problems available to date are aligned more-less with these two ones. A modern man appeared approximately 40 thousands years ago and he has a unique mechanical apparatus necessary for speech, which hasn't got any living being. Wherein, there are thousands of languages in the world; they differ from each other in their lexical composition and sound range, morphology and syntax. Could they appear separately and differ between themselves? One thing is clear: every national language is unique by itself, plays an important role in the formation of national identity of every ethnosc.

Rəyçi : dos. L.Ələkbərova